

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โครงการวิจัยเรื่อง การจัดการชุมชนเข้มแข็งด้านการท่องเที่ยวด้วยกระบวนการประชาสังคมในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร ตำราวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยนำเสนอขอบข่ายสาระสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดการจัดการชุมชน
  - 1.1 ความหมายการจัดการชุมชน
  - 1.2 ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของชุมชน
2. แนวคิดประชาสังคม
3. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. แนวคิดการจัดการชุมชน

1.1 ความหมายการจัดการชุมชน

การจัดการชุมชน เป็นกระบวนการพัฒนาและการจัดการปัจจัยต่างๆ ที่เป็น องค์ประกอบของชุมชนทั้งหมด เพื่อการดำรงอยู่และการพัฒนาชุมชนไปสู่เป้าหมายให้เกิดความยั่งยืน ความมั่นคงอย่างเป็นระบบ ในที่นี้การจัดการชุมชนจะเน้นไปที่การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ ชุมชนมีการอนุรักษ์ การใช้และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเกิดความถูกต้องยังความอุดมสมบูรณ์ให้เกิดขึ้นแก่ระบบนิเวศ ซึ่งพิจารณา

1.2 ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของชุมชน

ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบของชุมชน 4 ประการ (Boudreaux, 2007; สุดชีวัน นันทวัน ฌอยุธยา, 2551 : 21; Bartley,1990) ดังนี้คือ ปัจจัยทางด้านบุคคล (ปัจเจกบุคคล) หรือหมายถึงสมาชิกแต่ละคนในชุมชน สิ่งที่จะต้องจัดการหรือพัฒนาให้เกิดขึ้น คือ ความรู้ความเข้าใจและจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ การใช้และการพัฒนา ทรัพยากรธรรมชาติ ความรู้ความสามารถในการจัดการการอนุรักษ์ การใช้และพฤติกรรมการจัดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ถูกต้อง บุคคลในชุมชนที่มีจิตสำนึกต่อทรัพยากรสิ่งแวดล้อม และเข้าใจข้อจำกัดของทรัพยากรในพื้นที่ทำกิจกรรมในการดำรงชีวิต เช่นทำการเกษตรอยู่บนพื้นฐานของความถูกต้องพอเหมาะพอดี คำนึงถึงความมั่นคงของชุมชนและความอุดม

สมบูรณ์ของทรัพยากรในพื้นที่ที่ยั่งยืน จึงเป็นเป้าหมายในการดำเนินงานจัดระเบียบชุมชนเป็นอันดับแรก **ปัจจัยทางสังคม** เป็นระบบความสัมพันธ์ทางสังคม เพื่อการทำหน้าที่ ในที่นี้มุ่งเน้นไปที่องค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่ในการเป็นแกนนำชุมชนในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ กลุ่มอนุรักษ์ และองค์กรเครือข่ายชุมชน ซึ่งเป็นองค์กรของชุมชนที่จัดตั้งขึ้นไม่เป็นทางการ เพื่อทำหน้าที่ในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในระดับชุมชน กรรมการหมู่บ้าน และองค์กรบริหารส่วนตำบล ซึ่งเป็นองค์กรตามกฎหมาย ที่มีหน้าที่จัดการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น การจัดการชุมชนทางด้านสังคมจึงเน้นไปที่การสร้างและพัฒนาองค์กรของชุมชนที่ทำหน้าที่ในการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ อย่างไรก็ตาม องค์กรที่ชุมชนจัดตั้งขึ้นไม่เป็นทางการ ทั้งกลุ่มอนุรักษ์และองค์กรเครือข่ายชุมชน สามารถเพิ่มศักยภาพและบทบาทขององค์กรที่เป็นทางการ **ปัจจัยทางเศรษฐกิจ** เป็นการบริโภคหรือการกินการอยู่ โดยการผลิตเป็นการจัดการทำมาหากิน การจัดการชุมชนในด้านเศรษฐกิจ เป็นการจัดระเบียบในเรื่องของการทำมาหากินให้สอดคล้องกับการบริโภคหรือการกินอยู่ของชุมชนตามสภาพแวดล้อมของชุมชน เพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้และดำรงชีพตามศักยภาพของทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ดิน และน้ำ การส่งเสริม การพัฒนาการท่องเที่ยวจึงควรส่งเสริมในรูปแบบท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ **ปัจจัยทางด้านนิเวศ** ในที่นี้มุ่งเน้นถึง ทรัพยากรในระบบนิเวศ ได้แก่ ดิน น้ำ และ ป่าไม้ ที่เกี่ยวข้องกับการดำรงอยู่ของชุมชน การจัดการชุมชนทางด้านนิเวศ เป็นการจัดระบบของทรัพยากร ดิน น้ำและป่าไม้ เพื่อรองรับการดำรงอยู่ของชุมชน เช่น การพัฒนาด้านการท่องเที่ยวของชุมชน ต้องคำนึงถึงศักยภาพของทรัพยากรในระบบนิเวศเป็นหลัก โดยการวางแผนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้สอดคล้องกับศักยภาพของธรรมชาติ เป็นวิธีการจัดการของทรัพยากรที่ดิน น้ำ และป่าไม้ เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนที่มั่นคง บนพื้นฐานของความมั่นคงและอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ

โดยวิธีการจัดการชุมชนนี้ได้ประยุกต์และผสมผสานวิธีการจากทฤษฎีการจัดการชุมชน (Bartley, 1998) และทฤษฎีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นรูปแบบของการวิจัยที่ประยุกต์และเป็นการรวมเอาแนวความคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory research) มาผสมผสานเข้าด้วยกัน โดยเป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นจากความคิดที่ว่า การวิจัยเป็นกิจกรรมทางสังคมที่จะต้องใช้ทรัพยากรของสังคมในการศึกษา จึงเป็นสมบัติของสังคม และเป็นการกระทำที่มุ่งหมายจะให้ประโยชน์หรือเป็นการรับใช้สังคม ด้วยเหตุนี้การวิจัยจึงควรคำนึงถึงผลประโยชน์สูงสุด และการวิจัยที่จะให้ผลประโยชน์สูงสุดนั้น ย่อมเป็นการวิจัยเพื่อพัฒนา หรือการวิจัยพัฒนา โดยที่การพัฒนาและการเป็นหุ้นส่วนจะต้องเดินทางร่วมกัน ดังนั้น ทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมใน

กระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนอย่างมีเสรีและเป็นประชาธิปไตย โดยจุดที่แตกต่างกันของงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับงานวิจัยแบบมีส่วนร่วมก็คือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วมนั้น เป็นการวิจัยที่เน้นในมิติของการเก็บข้อมูล แต่การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการประยุกต์หาวิธีการแก้ไขปัญหาไปพร้อม ๆ กัน หรือกล่าวได้ว่ามีการแสวงหาแนวความคิดและแนวทางในการแก้ไขปัญหาและทรัพยากรที่ผู้ถูกวิจัยมีอยู่เพื่อช่วยในการแก้ไขปัญหา นอกจากนี้แล้ว ชุมชน ผู้เชี่ยวชาญด้านพื้นที่ ป่าไม้ เกษตรและผู้เกี่ยวข้องอื่น ควรมีส่วนร่วมในการประเมินทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อประเมินศักยภาพของพื้นที่เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชน มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ โคเฮนและอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff, 1981 : 6) ได้ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมของชุมชนว่า สมาชิกของชุมชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 มิติ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร
2. การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา รวมทั้งลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ
3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ

โดยสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนของชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือและเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนา รวมถึงได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนานั้นอย่างเสมอภาค องค์การสหประชาชาติ(United Nation.1981:5)และรีเดอร์ (Reeder, 1974 : 39) ได้ให้ความหมายเจาะจงถึงการมีส่วนร่วม ว่าการมีส่วนร่วมเป็นการปะทะสังสรรค์ทางสังคม ทั้งในลักษณะการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

นอกจากนี้ สุชาติ จักรพิสุทธิ์ (ออนไลน์. 2547) ศึกษาเรื่องชุมชนกับการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งได้ออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้สังคมองค์กรต่างๆ ในชุมชน ประชาชนมีบทบาทหลักตามสิทธิ หน้าที่ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ วางแผน การร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบในผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมทั้งส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงานเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ

2. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่เกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ รวมทั้ง ค่านิยมของประชาชนเป็นเครื่องชี้นำตนเองให้เข้ามามีส่วนร่วม แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การกระทำที่บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม เกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วยความสมัครใจ

จากแนวคิดและทัศนะที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถแยกประเด็นสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากเป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของเหตุผล
2. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของค่านิยม
3. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของประเพณี
4. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของความผูกพัน ความเสน่หา

โดยสรุป การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น เกิดจากจิตใจที่ต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางสังคม ซึ่งการเร้าให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น ผู้ดำเนินงานจะต้องมีความเข้าใจในวิถีการดำเนินชีวิต ค่านิยม ประเพณี ทัศนคติของบุคคล เพื่อให้เกิดความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรม

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม

การที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มีปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีนักวิชาการได้เสนอแนวคิด ดังนี้

คูฟแมน (Koufman. 1949 : 7) ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนในชนบท พบว่า อายุ เพศ การศึกษา ขนาดของครอบครัว อาชีพ รายได้และระยะเวลาการอยู่อาศัยในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน

การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเพื่อการกระทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้น มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

ฟอร์นาร์อฟ (Fornaroff. 1980 : 104) เสนอว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน มีขั้นตอนการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การวางแผน รวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย กลวิธี ทรัพยากรที่ต้องใช้ ตลอดจนการติดตามประเมินผล
2. การดำเนินงาน
3. การใช้บริการจากโครงการ
4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

นอกจากนี้ อภิญา กังสนารักษ์ (2544 : 14 – 15) ได้นำเสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า ชุมชนต้องมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ ร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ร่วมตัดสินใจกำหนดความต้องการและร่วมลำดับความสำคัญของความต้องการ

2. การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน รวมถึงทรัพยากรและแหล่งวิทยาการที่จะใช้ในโครงการ

3. การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินโครงการทำประโยชน์ให้แก่โครงการโดยร่วมช่วยเหลือ ด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการเพื่อให้รู้ว่าผลจากการดำเนินงานบรรลุ วัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยสามารถกำหนดการประเมินผลเป็นระยะต่อเนื่องหรือประเมินผลรวมทั้งโครงการในคราวเดียวกันก็ได้

2. แนวคิดประชาสังคม

แนวคิดประชาสังคม

ประเวศ วะสี (2541) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า เป็นแนวคิดที่มุ่งต่อความ เกื้อหนุนในภาคสังคม หรือ ภาคประชาชน มีความเข้มแข็งและมีคุณภาพทางสังคมขึ้น ที่เรียกว่า สังคม สมานภาพ ซึ่งจะต้องพัฒนาให้เกิดความเข้มแข็งที่ชุมชน (Community Strengthening) ซึ่งประเวศ วะ สี ได้ให้ความหมายว่า เป็นการที่ประชาชนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติหรือความเชื่อ ร่วมกันในเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกันภายในชุมชน หรืออาจจะมีการรวมกลุ่มกันในชุมชน เพื่อสร้าง ความเอื้ออาทรกันภายในชุมชน

วีรวิท คงศักดิ์ (2552) ให้ทัศนะและความเป็นมาของประชาสังคมว่า “ประชาสังคม” เป็น ศัพท์ในวิชารัฐศาสตร์ที่นำเข้ามาจากสังคมตะวันตก หมายถึง ภาคส่วนต่าง ๆ ในสังคมที่มีใช้ภาครัฐหรือ ราชการ ไม่มีอำนาจรัฐเข้ามาเกี่ยวข้อง และไม่ใช่ว่า “มีส่วนร่วมได้เสีย” ในเรื่องที่มีข้อขัดแย้งนั้น

สำหรับความเป็นมาของ “ประชาสังคม” นั้น เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคกรีก ที่เศรษฐกิจของนายทาส ขยายตัวมากและมีการเปิดให้มีสิทธิเสรีภาพทางการเมือง พวกนายทาสซึ่งเป็นเสรีชนชาย มีฐานะ เศรษฐกิจดี มีความสนใจและเอาใจใส่ในกิจการสาธารณะได้ตั้งกลุ่มเป็น “พลเมืองที่เข้มแข็ง” ทำ กิจกรรมทางการเมือง โดยจัดการประชุมอภิปรายกันเพื่อศึกษาปัญหาและกำหนดนโยบายสาธารณะ จัดการเลือกตั้ง และผลัดเปลี่ยนกันเป็นผู้แทนในสภา เป็นผู้บริหาร และเป็นลูกขุนซึ่งทำหน้าที่ตัดสินคดี ความ

ในสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการ (Renaissance ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 14-16) การค้าขายได้รับการขยายตัวมาก ความเจริญเติบโตของเมืองซึ่งเป็นศูนย์การค้าได้เพิ่มจำนวนพ่อค้าและเพิ่มทรัพย์สิน มากขึ้น จึงมีการเพิ่มจำนวนของเสรีชนในแทบทุกสาขาอาชีพ ทำให้ประชาสังคมเติบโตตามไปด้วย และ ช่วยสนับสนุนให้เกิดการปกครองตนเองในท้องถิ่นต่าง ๆ

เมื่อถึงยุคปฏิวัติอุตสาหกรรมในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ได้เกิดการขยายตัวของรัฐชาติ และระบอบราชาธิปไตย ทำให้ภาครัฐเข้มแข็งขึ้น ขณะเดียวกันเศรษฐกิจการเมืองของประชาสังคมก็เติบโตตามไปด้วย ทำให้ภาคประชาสังคมเริ่มต้นตัวยิ่งขึ้น โดยมีความต้องการควบคุมและตรวจสอบอำนาจรัฐ จึงส่งผลให้รัฐในตะวันตกได้รับการพัฒนาเป็นรัฐประชาธิปไตยในเวลาต่อมา

หลังจากที่รัฐประชาธิปไตยปักหลักมั่นคงในประเทศตะวันตกในศตวรรษที่ 19-20 คำว่าประชาสังคมหายไป แต่หลังประชาธิปไตยที่ควบคุมและตรวจสอบรัฐก็ยังคงอยู่ จวบจนกระทั่งหลายทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง ได้มีประเทศสังคมนิยมเพิ่มจำนวนทั้งในยุโรปและเอเชีย ประเทศทุนนิยมตะวันตกได้รื้อฟื้นคำว่าประชาสังคมขึ้นมา เพื่อใช้สร้างและรวมพลังส่วนต่าง ๆ ในรัฐสังคมนิยมเพื่อสู้กับรัฐ และสามารถโค่นล้มระบอบสังคมนิยมลงได้ คำว่า “ประชาสังคม” จึงหวนกลับมา มีบทบาทอีกครั้ง และได้ขยายวงออกไปยังประเทศกำลังพัฒนาทั่วโลก โดยเฉพาะรัฐที่เป็นเผด็จการหรือรัฐอำมาตยาธิปไตย หรือรัฐที่มีระบอบประชาธิปไตยที่ขาดเสถียรภาพ ซึ่งมักจะไม่นับปฏิบัติตามข้อเรียกร้องอันชอบธรรมของประชาชน

เนื่องจากบทบาทสำคัญของภาคประชาสังคมในการใกล้ชิดข้อขัดแย้ง ด้วยการให้ความรู้ที่ถูกต้องกับทั้งสองฝ่ายที่มีความเห็นไม่ตรงกัน คนในภาคประชาสังคมจึงต้องมีลักษณะเป็นพลเมืองเข้มแข็ง (Active citizens) ที่หมายถึง

1. เป็นผู้มีจิตสาธารณะ (Public-minded) หรือสำนึกต่อส่วนรวม (Social conscious) คือสนใจห่วงใยและเอาใจใส่ผลประโยชน์ของส่วนรวม ไม่ใช่เห็นแก่ตัวนึกถึงแต่ตัวเองและครอบครัว ชาติบ้านเมืองจะเป็นอะไรก็ช่างไม่สนใจ
2. เป็นผู้เข้าร่วมมีบทบาททางการเมือง เช่น ไปเลือกตั้ง ไปฟังการหาเสียง ช่วยผู้สมัครหาเสียงเสนอนโยบายต่อพรรคหรือรัฐบาล เสนอคำถามต่อผู้แทนและฝ่ายบริหาร เพื่อตรวจสอบการทำงานของผู้แทนและฝ่ายบริหาร เรียกร้องให้ถอดถอน ฯลฯ สิ่งที่สำคัญ คือ ประชาสังคมต้องมีไม่ประกอบด้วยราษฎรหรือไพร่ฟ้า ที่คิดว่าตนเองอ่อนด้อย ไร้อำนาจ ไม่มีความสามารถที่จะทำอะไรในสังคม คอยแต่รับคำสั่ง เชื่อฟังรัฐเท่านั้น หรือไม่ใช่กลุ่มคนที่มีรายได้จากรัฐหรือองค์กรใดองค์กรหนึ่ง ซึ่งอาจมีผลให้การตัดสินใจทางการเมืองต้องเบี่ยงเบนจากความเป็นกลางไป

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า “ประชาสังคม” อาจหาได้ยากในสังคมไทย แต่สิ่งที่พอจะประยุกต์ใช้ได้ในกรณีนี้ คือ สมาคมวิชาชีพที่มีการรวมตัวกันอย่างเข้มแข็ง และการรวมกลุ่มของนักวิชาการอิสระที่ลักษณะนิสัย “พลเมืองเข้มแข็ง” เพื่อใช้ความรู้และประสบการณ์ช่วยแก้ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างรัฐกับประชาชน ตัวอย่างของประชาสังคมในประเทศไทยที่สอดคล้องกับนิยามดังกล่าว

คือ สภานายความที่ช่วยให้ความรู้และช่วยเหลือประชาชนในด้านกฎหมาย และประสานใกล้เคียงเพื่อลดข้อขัดแย้งระหว่างรัฐบาลกับประชาชนสำเร็จมาแล้วหลายครั้ง

3. แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

แนวคิดการมีส่วนร่วมของชุมชน

ความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชน มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ โคเฮนและอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff. 1981 : 6) ได้ให้ความหมาย การมีส่วนร่วมของชุมชนว่า สมาชิกของชุมชนต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องใน 4 มิติ ได้แก่

1. การมีส่วนร่วมการตัดสินใจว่าควรทำอะไรและทำอย่างไร
2. การมีส่วนร่วมเสียสละในการพัฒนา รวมทั้งลงมือปฏิบัติตามที่ได้ตัดสินใจ
3. การมีส่วนร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงาน
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ

โดยสร้างโอกาสให้สมาชิกทุกคนของชุมชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมช่วยเหลือและเข้ามามีอิทธิพลต่อกระบวนการดำเนินกิจกรรมในการพัฒนา รวมถึงได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนานั้นอย่างเสมอภาค องค์การสหประชาชาติ(United Nation.1981:5)และรีเดอร์ (Reeder. 1974 : 39) ได้ให้ความหมายเจาะจงถึงการมีส่วนร่วม ว่าการมีส่วนร่วมเป็นการปะทะสังสรรค์ทางสังคม ทั้งในลักษณะการมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคล และการมีส่วนร่วมของกลุ่ม

นอกจากนี้ สุชาติ จักรพิสุทธิ์ (ออนไลน์. 2547) ศึกษาเรื่องชุมชนกับการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา สรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของชุมชน แบ่งได้ออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่

1. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านเหตุผล โดยการเปิดโอกาสให้สังคมองค์กรต่างๆ ในชุมชน ประชาชนมีบทบาทหลักตามสิทธิ หน้าที่ในการเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่การคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ วางแผน การร่วมปฏิบัติและการรับผิดชอบในผลกระทบที่เกิดขึ้น รวมทั้งส่งเสริม ชักนำ สนับสนุนให้การดำเนินงานเกิดผลประโยชน์ต่อชุมชนตามจุดมุ่งหมายที่กำหนดด้วยความสมัครใจ

2. ลักษณะการมีส่วนร่วมจากความเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ เป็นการมีส่วนร่วมของชุมชน ที่เกี่ยวข้องทางด้านจิตใจ อารมณ์ รวมทั้ง ค่านิยมของประชาชนเป็นเครื่องชี้นำตนเองให้เข้ามามีส่วนร่วม แสดงความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ การกระทำให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วม เกิดความผูกพัน มีความรู้สึกรับผิดชอบต่อกิจกรรมที่ดำเนินงานด้วยความสมัครใจ

จากแนวคิดและทัศนะที่ได้กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด สามารถแยกประเด็นสรุปได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นจากเป้าหมายที่ต้องการ ค่านิยม ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณี ความผูกพัน การเสริมแรง โอกาส ความสามารถ การสนับสนุน ความคาดหวังในสิ่งที่ต้องการ โดยมีพื้นฐานของการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของเหตุผล
2. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของค่านิยม

3. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของประเพณี

4. การมีส่วนร่วมบนพื้นฐานของความผูกพัน ความเสนาหา

โดยสรุป การมีส่วนร่วมของชุมชนนั้น เกิดจากจิตใจที่ต้องการเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง เพื่อให้บรรลุถึงวัตถุประสงค์ของกลุ่มคนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตทางสังคม ซึ่งการรื้อให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมนั้น ผู้ดำเนินงานจะต้องมีความเข้าใจในวิถีการดำเนินชีวิต ค่านิยม ประเพณี ทัศนคติของบุคคล เพื่อให้เกิดความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรม

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม

การที่ชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมนั้น มีปัจจัยที่ส่งผลให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งมีนักวิชาการได้เสนอแนวคิด ดังนี้

คูฟแมน (Koufman. 1949:7) ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนในชนบท พบว่า อายุ เพศ การศึกษา ขนาดของครอบครัว อาชีพ รายได้และระยะเวลาการอยู่อาศัยในท้องถิ่น มีความสัมพันธ์กับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน

การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนเพื่อการกระทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนนั้น มีนักวิชาการได้เสนอแนวคิดถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชน ดังนี้

ฟอร์นารอฟ (Fornaroff.1980:104) เสนอว่ากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน มีขั้นตอนการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การวางแผน รวมถึงการตัดสินใจในการกำหนดเป้าหมาย กลวิธี ทรัพยากรที่ต้องใช้ ตลอดจนการติดตามประเมินผล

2. การดำเนินงาน

3. การใช้บริการจากโครงการ

4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์

นอกจากนี้ อภิญา กังสนารักษ์ (2544:14-15) ได้นำเสนอขั้นตอนการมีส่วนร่วมของชุมชนว่า ชุมชนต้องมีส่วนร่วมใน 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการ ร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ร่วมตัดสินใจกำหนดความต้องการและร่วมลำดับความสำคัญของความต้องการ

2. การมีส่วนร่วมในขั้นการวางแผน กำหนดวัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน รวมถึงทรัพยากรและแหล่งวิทยากรที่จะใช้ในโครงการ

3. การมีส่วนร่วมในขั้นตอนการดำเนินโครงการทำประโยชน์ให้แก่โครงการโดยร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์ วัสดุอุปกรณ์ และแรงงาน

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการเพื่อให้รู้ว่าผลจากการดำเนินงานบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ โดยสามารถกำหนดการประเมินผลเป็นระยะต่อเนื่องหรือประเมินผลรวมทั้งโครงการในคราวเดียวกันก็ได้

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ณัฐพงษ์ คันธรส (2552). กระบวนการประชาสังคมในเขตเทศบาลตำบลฟ้าฮ่ามอำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการประชาสังคมในเขตเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม ซึ่งมีกระบวนการและกลไกที่สำคัญซึ่งเกิดจากการรวมตัวของประชาชนในเขตพื้นที่ประกอบไปด้วยลักษณะที่มีความสำคัญ คือ 1) ความเป็นกลุ่มประชาสังคมของกระบวนการประชาสังคม 2) ความมีจิตสำนึกสาธารณะของกลุ่มประชาสังคม 3) เครือข่าย และการติดต่อสื่อสารของกลุ่ม 4) การแก้ไขปัญหาในชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวผู้วิจัยได้ทำการศึกษาผ่านรูปแบบประชาสังคมชุมชนที่ปรากฏ ซึ่งผู้วิจัยพบว่า เกิดจากการมีส่วนร่วมของประชาชนในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลฟ้าฮ่ามในรูปแบบกิจกรรมการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมสาธารณสุข รูปแบบกิจกรรมด้านวัฒนธรรมประเพณี และรูปแบบกิจกรรมการจัดการด้านสุขภาพอนามัยชุมชน

อย่างไรก็ตาม การดำเนินกิจกรรมของกลุ่มประชาสังคมนั้น มีอุปสรรค และข้อจำกัดในการดำเนินกิจกรรม ในด้านการรวมกลุ่มประชาสังคม ซึ่งเกิดจากการความหลากหลายของประชากรในเขตพื้นที่ สภาพกายภาพของพื้นที่ในการดำเนินกิจกรรม รวมทั้งข้อจำกัดในด้านงบประมาณการสนับสนุนในการทำกิจกรรมประชาสังคมชุมชน ความเป็นพลวัตในเขตพื้นที่เทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม ความแตกต่างระหว่างพื้นที่ชุมชนชนบทและชุมชนเมือง ที่สำคัญและข้อควรคำนึงอีกประการหนึ่งคือการรวมกลุ่มประชาชนในการดำเนินกิจกรรมประชาสังคมจำเป็นที่จะต้องร่วมรับผลประโยชน์ระหว่างชุมชนและประชาชนในชุมชนร่วมกันจะสามารถเกิดกระบวนการที่ยั่งยืน ผู้วิจัยได้เสนอแนะว่าการสร้างความตระหนักถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชนให้เห็นถึงความสำคัญของการแก้ไขปัญหาและสนับสนุนให้ประชาชนรวมตัวกันในการทำกิจกรรม ระดมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการแก้ไขปัญหาให้มีความรู้สึกเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งจะทำให้กระบวนการประชาสังคม มีรูปแบบกิจกรรมประชาสังคมชุมชนเกิดการพัฒนารวมกลุ่มของประชาชน และประสบผลสำเร็จในการดำเนินกิจกรรมประชาสังคม

สมรักษ์ อริยะ (2549). สตรีชนบทภาคเหนือกับกระบวนการประชาสังคมในชุมชน ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้ 1) การก่อตัวและพัฒนาการของกลุ่มสตรีในชนบทการก่อตัวและพัฒนาการของกลุ่มสตรีในชนบทนั้น เริ่มจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนก่อนมีการรวมกลุ่มที่เป็นทางการ เดิมทีกลุ่มสตรีเป็นกลุ่มที่ไม่เป็นทางการ มีการช่วยเหลือกันในการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ช่วยดูแลกัน นอกจากนั้นแล้วจะช่วยเหลือกันด้านการทำมาหากิน และมีรวมเงินกันซื้ออาหารจำเป็นมาแบ่ง เมื่อสตรีมีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่แล้วและได้มีนำเอาประสบการณ์ที่ไปเรียนรู้จากหมู่บ้านอื่นๆ จึงได้มีการพูดคุยกันและมีการรวมกลุ่มสตรีขึ้นอย่างเป็นทางการ 2) การขับเคลื่อนกระบวนการประชาสังคมสตรีบ้านผาแดง สตรีจะมีการประสานกับผู้นำหมู่บ้าน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการหมู่บ้าน พระ และครูที่อยู่ในหมู่บ้าน ใน

การรวมกลุ่มร่วมกิจกรรม สมาชิกสตรีในหมู่บ้านมีการแลกเปลี่ยนกัน ผลักดันให้สมาชิกในครอบครัวญาติพี่น้อง เพื่อนบ้านเข้าสมัครเป็นสมาชิกกลุ่ม ประสานขอความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ และองค์กรพัฒนาเอกชนมาให้ข้อมูลข่าวสาร การรวมกลุ่มเพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจให้ความร่วมมือกับผู้นำในการรวมกลุ่มสตรี เนื่องจากผู้นำ (ผู้ใหญ่บ้าน) ประชาสัมพันธ์ในการรวมกลุ่มสตรีเพื่อรวมพลังสมัครเข้าเป็นสมาชิก เพื่อเป็นตัวอย่าง นำความรู้ประสบการณ์ในการไปแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเครือข่ายการเรียนรู้ทุกระดับมาใช้ในการรวมกลุ่ม ให้ความช่วยเหลือผู้นำเมื่อมีกิจกรรมในหมู่บ้าน เช่น งานทำบุญต่างๆ งานโรงเรียน งานเพื่อสาธารณะของหมู่บ้าน นำปัญหาในการช่วยเหลือมาชักชวนสตรีรวมกลุ่มกันขึ้นและนำเอาความคิดของผู้นำ และปราชญ์ชาวบ้าน ในหมู่บ้าน เช่นผู้ใหญ่บ้าน พระ หรือผู้อาวุโส ที่มีความคิดอย่างไรจะให้สตรีมีการรวมกลุ่ม 3) ปัจจัยในการสนับสนุนการขับเคลื่อนกระบวนการประชาสังคมของกลุ่มสตรี ปัจจัยที่เป็นการสนับสนุน ส่งเสริมช่วยในการขับเคลื่อนกระบวนการประชาสังคมของกลุ่มสตรี เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนท้องถิ่น คือ (1) ปัจจัยภายในที่เป็นเครื่องช่วยส่งเสริม เป็นต้นว่าความร่วมมือของสมาชิกการเรียนรู้ร่วมกัน ความสัมพันธ์ในระบบเครือข่าย และกองทุนชุมชน เป็นปัจจัยให้ชุมชนมีการพึ่งตนเอง รวมถึงความตั้งใจและความพยายามของผู้นำสตรี (2) ปัจจัยภายนอกที่ช่วยสนับสนุนการขับเคลื่อนในการร่วมกลุ่มตามกระบวนการประชาคมนั้น คือ การได้รับความช่วยเหลือจากหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ กลไกการสนับสนุนกระบวนการประชาสังคม ได้แก่ ผู้นำที่มีความเข้มแข็งทั้งผู้นำที่เป็นทางการ และผู้นำธรรมชาติ ความสามัคคีของสมาชิก การมีกฎระเบียบของชุมชน รวมทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน เช่น องค์กรปกครองท้องถิ่น นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ตลอดจนถึงนักรการเมือง ที่เข้าไปสนับสนุนในการพัฒนาชุมชน

5. กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการทบทวนทฤษฎี แนวคิด และเอกสารที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ดังนี้

